

TÜRKİYE BELGESEL İKTİSAT TARİHİ: 1

1929  
DÜNYA BUHRANINDA  
TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ POLİTİKA ARAYIŞLARI

İlhan Tekeli

Selim İlkin

YAYIN NO: 300

1929 DÜNYA BUHRANINDA TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ POLİTİKA ARAYIŞLARI

İlhan Tekeli

Selim İlkin

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 0507-34-008622

1. Basım; Ocak, 2009

ISBN: 978 - 605 - 5715 - 00 -7

Yayın Yönetmeni : *Ahmet Nuri Yüksel*

Yayına Hazırlayan : *Nurten Hatırnaz*

Baskı : *Özener Matbaacılık*

Kapak Baskı : *Trichrome Matbaacılık*

Cilt : *Yedigün Mücellithanesi*

## **BİLGE KÜLTÜR SANAT**

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: (0212) 520 72 53 - 513 85 04 Fax: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com

www.bilgeyayincilik.com

TÜRKİYE BELGESEL İKTİSAT TARİHİ: 1

1929  
DÜNYA BUHRANINDA  
TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ POLİTİKA ARAYIŞLARI

İlhan Tekeli  
Selim İlkin



Yazarlar, bu cildin hazırlanması sırasında çeşitli düzeylerde büyük yardımlarını gördükleri, Prof. Dr. Dolun Öksoy, Prof. Dr. Ataman Aksoy, Prof. Dr. Gürel Tüzün, Yiğit Gülöksüz, Ahmet Arbatlı, Turan Polat, Hilmi Çelik, Gül Sevil Arun, Ayhan Yaman, Serap Karatekin, Tülin Okyay, Şermin Çankaya ve Ayşegül Akın'a teşekkürlerini sunarlar.

## YENİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

1970'li yılların ortalarında, ODTÜ'de, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi başlığını taşıyan bir yayın serisi başlatmıştık. Bu serinin yola çıkışındaki temel amaç, 1929-1949 yılları arasında, Türkiye'nin iktisadi politikalarını yönlendirmiş olan, ama yayınlanmadığı için Türkiye'nin iktisat tarihi üzerinde düşünenlerin, araştırma yapanların yararlanamadığı temel dokümanları derli toplu olarak yayınlamak ve bu yolla, söz konusu alanın gelişmesine katkıda bulunmaktır. Ama biz sadece belgeleri yayınlamakla yetinmeyerek, bu belgelerin içinde geliştiği ortam konusunda ayrıntılı tarih araştırmaları yaparak yayınladık. Bir anlamda bu belgeleri yorumlamakta kendimize bir öncelik tanıdık. Tabii asıl amaç bir yandan bu belgelerin tarihsel bağlamına açıklık kazandırırken, öte yandan bu belgelerin dönemin tarihinin anlaşılmasına getirdiği yenilikleri sergilemektir.

İlgilendiğimiz 1929-1949 dönemi Türkiye'nin iktisat tarihi içinde çok özel yeri olan bir dönemdir. 1929 Dünyanın yaşadığı büyük ekonomik bunalımın başlangıç yılıdır. Bu bunalımı Türkiye de, tüm dünyada olduğu gibi, çok yoğun olarak yaşamıştır. Bu bunalımın koşullarına uyum yapabilmek için ekonomik politikalarını yeniden düzenlemiş, ünlü altı oku ve bunun içinde devletçilik ilkesini benimsemiştir. 1949 yılı ise 1929'da içine girilen dönemden çıkışını ve yeni politika arayışları içinde yol alınmaya başladığını simgeliyordu.

Bu seri içinde üç kitap yayınladık. Bunlardan biri *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları* başlığını taşıyor. Türkiye'nin buhranını nasıl karşıladığını ve yeni politika çerçevesini nasıl oluşturduğunu ortaya koymaya çalışıyor. Kitaplardan diğeri *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu* başlığı altında Türkiye'nin bu dönemdeki iktisadi politikalarının tümündeki yeniden oluşumu araştırırken özellikle birinci sanayi planının nasıl oluştuğu ve nasıl gerçekleştirildiği üzerinde duruyor. Bu serinin diğer kitabı *Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı* ise 1929 sonrasında izlenen politikadan ayrılmasının en açık olarak ortaya konulduğu, devletin temel belgelerinden birini veriyor ve yorumluyor.

Bu kitapların yayınlanmasından yaklaşık olarak 30 yıl geçtikten sonra, dünya yeniden çok büyük bir ekonomik bunalıma girdi. Böyle bir yeni bunalım yaşanmaya başlayınca geçmişteki bunalımların nasıl yaşandığı konusunda yeni bir ilgi canlanması oldu. Bu bağlamda Bilge Kültür Sanat Yayınevi de bizim geçmişteki bu çalışmalarımızı hatırlayarak bize yeniden yayınlanmaları konusunda öneri getirdi. Biz de bu öneriyi, kitaplarımız yeni okuyuculara kavuşacağı için, seyerek kabul ettik. Kendilerine teşekkür borçluyuz.

Yeni okuyuculara hoş geldiniz diyoruz.

23 Aralık 2008

*İlhan Tekeli, Selim İlkin*

## Ö N S Ö Z

San yılların, Türk yayın hayatına getirdiği en olumlu gelişmelerden biri de, tarihsel yarum ve çözümlenmelerin ağırlık kazanmış olmasıdır. Ne varki, iktisat tarihimizin yakın geçmişine ait bu yorum ve çözümlere, yeni boyutlar kazandırması muhtemel ana belgeler henüz yayınlanmamış bulunmaktadır. Üstelik, düzenli bir arşivin olmaması, araştırmacıların, belgeleri, şahsi ilişkileri ve girişkenlikleriyle ve çok kezde rastlantılara bağlı olarak elde etmeleri, sonucunu doğurmaktadır.

Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, böyle bir boşluğu kısmende olsa doldurmak amacıyla çıkarılmaktadır.

Bu seride yayınlanılacak belgelerin seçilmesinde aşağıda sıralanan ilkelere uyulmaya çalışılmıştır.

a) Bu belgeler ya belirli bir dönemdeki iktisadi uygulamaları yönlendirmişlerdir, ya da belirli bir dönemin iktisadi politikalarındaki dönüşümleri kanıtlar niteliktedirler.

b) Bu belgeler şimdiye kadar hiç yayımlanmamıştır, ya da yayınlanmış olsalar bile gizliliği veya diğer nedenlerle dağıtımları sınırlı kalmış ve iktisat tarihçilerinin incelemelerine konu olmamışlardır.

c) Bu belgelerin yayınlanması sırasında yalnızca temel belgelerin yayınlanması ile yetinilmeyip bunları tamamlayan yan belgeler var ise onlarda birlikte yayınlanmaktadır.

Bu gibi belgelerin yayınlanmasında genellikle seçilebilecek iki tutum vardır. Birincisi, yalnızca belgeleri vermek ve bunların değerlendirilip yorumlanmasını okuyucuya, veya araştırmacıya bırakmaktır. İkincisi ise, bu belgeleri içinde geliştiği ortamın özellikleri ile birlikte yorumlayarak vermektir. Bu seride ikinci yol seçilmiştir.

Çok farklı kaynaklardan sağlanmakta olan bu belgeler elde edilmele-  
lerindeki düzensizlikler dolayısıyla kronolojik bir sıra içinde yayınlanamamaktadır. Fakat serinin ilk ciltlerin 1929 - 1949 yılları arasındaki ekonomi politikalar üzerinde toplanmasına özen gösterilmektedir.

## İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>SAYFA</u>
I. G İ R İ Ş . . . . .	1
II. DÜNYA İKTİSAT BUHRANININ GELİŞİMİ . . . . .	3
A — 1919 - 1939 Döneminde Dünya Ekonomisinin Ana Evreleri . . . . .	3
B — 1919 - 1939 Döneminde Batı Dünyasındaki Ülkelerin Dünya Ekonomisindeki Yeri . . . . .	4
C — Merkezdeki Ülkelerin Savaş Sonrası İç Dengesi ve Buhranın Doğuşu . . . . .	7
D — Merkezdeki Ülkelerin Buhrana Çözüm Arama Çabaları . . . . .	16
E — Yarı Çevre ve Çevre Ülkelerinde Buhranın Oluşumu ve Çözüm Arayışları . . . . .	24
F — Bir Çevre Ülkesi Olan Türkiye'nin Buhranın Getirdiği Sorunlara Yaklaşımı . . . . .	29
III. BUHRAN ÖNCESİNDE TÜRK EKONOMİSİNİN YAPISI VE 1926 - 1928 DÖNEMİNDE YENİ KURUMSALLAŞMA ÇABALARI . . . . .	33
A — 1926 - 1928 Döneminde Türk Ekonomisinin Yapısı . . . . .	33
1. Cumhuriyet Sonrasında Milli Gelirin Gelişimi (1923 - 1929) . . . . .	35
2. Tarımsal Yapı . . . . .	36
3. Sanayinin Yapısı . . . . .	39
4. Anonim Şirketleşme . . . . .	40
5. Türkiye'nin Dış Ticareti . . . . .	41



	<u>SAYFA</u>
6. Dış Borçlar . . . . .	43
7. Açık Bütçeden Denk Bütçeye . . . . .	45
8. Para Politikası . . . . .	47
9. Bankacılığın Sorunları ve Örgütlenme Biçimi .	52
<b>B — Ekonomi Politikasını Yönlendirici Yeni Kurumların Gelişimi . . . . .</b>	<b>57</b>
1. Ticaret ve Sanayi Odaları . . . . .	58
2. İstatistik Umum Müdürlüğü'nün Kuruluşu . .	58
3. Âli İktisat Meclisi . . . . .	59
4. İktisat Vekâleti Kuruluşu . . . . .	62
5. Teşviki Sanayi Kanunu . . . . .	64
6. Gümrük Politikası . . . . .	67
<b>IV. 1929 YILINDA BUHRANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE 1931 MAYIS'INA KADAR ALINAN ÖNLEMLER . . . . .</b>	<b>75</b>
<b>A — 1929-1931 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler . . . . .</b>	<b>75</b>
1. Buhran Öncesinde Türkiye Ekonomisi Üzerinde Beklentiler . . . . .	75
2. Buhranın İlk Belirtisi. Türk Parasının Hızlı Değer Kaybı . . . . .	78
3. İç ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmeler . .	83
4. Buhran Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi . . .	88
5. Buhran Döneminde Millî Gelirin Gelişimi . .	90
<b>B — Buhrana Karşı Alınan Önlemler ve Geliştirilen Yeni Kurumlar . . . . .</b>	<b>91</b>
1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti . . . . .	92
2. Şakir Kesebir Planı . . . . .	98
3. K. Müller ve H. Schacht Raporları. . . . .	110

4. Türk Parasının Değerini Stabilize Etmek için Bankalar Arası Konsorsiyum Kurulması . . . . .	115
5. Milli Sanayi Numune Sergisi ve 1930 Sanayi Kongresi . . . . .	119
6. Hükümetçe Hazırlanan 1930 «İktisadi Programı» . . . . .	124
7. T. C. Merkez Bankası'nın Kuruluşu . . . . .	130
8. Dış Borçları Erteleme Çalışmaları ve Charles Rist'in Raporu . . . . .	140
9. Cumhuriyetçi Serbest Fırka Deneyi . . . . .	154
10. Buhran İçinde Alınan Tarımsal Politika Önlemleri ve 1931 Birinci Ziraat Kongresi . . . . .	186
11. C. Serbest Fırka Sonrasında CHF'de Yeni Arayışlar ve Gazinin Üç Aylık Seyahati . . . . .	197
12. CHF'da Yeni Kadro ve Yeni Program . . . . .	206
<b>V. DÜNYA BUHRANI ve UYGULANAN POLİTİKALARIN TOPLUMSAL SONUÇLARI ÜZERİNE GENEL GÖZLEMLER . . . . .</b>	<b>216</b>
<b>EKLER :</b> Ek I. İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor . . . . .	<b>227</b>
Ek II. İktisadi Program . . . . .	561
Ek III. a) Hjalmar Schacht, Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname . . . . .	573
b) Karl Müller, Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankası Tesisi Hakkında Mütaleaname . . . . .	581
Ek IV. M. Charles Rist, Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyetine Rapor . . . . .	631
Ek V. CHP Programı : İktisat Bölümü . . . . .	675
BİBLİYOGRAFYA . . . . .	681
DİZİN . . . . .	696



## I. GİRİŞ

Türkiye Belgesel İktisat Tarihinin bu cildi, 1929 Dünya İktisadi Bnhra-  
nın(1), ilk yıllarında Türkiye'nin iktisadi politika arayışlarını konu almak-  
tadır. Üzerinde ayrıntılı araştırma yapılan bu dönem, «Ali İktisad Meclisi-  
nin» 1929 Haziranındaki toplantısından, Cmhuriyet Halk Fırkasının, devlet-  
çilik ilkesini programına soktuğn, 1931 Mayısında toplanan Üçüncü Büyük  
Kongresine kadar uzanmaktadır.

1929 yılının Batı Dünyası için olduğu kadar, onu kendisine en geniş ölçü-  
lerde örnek almış ve onun bir parçası haline gelmeğe çalışmış Türkiye için  
de iktisadi politikalar ve siyasal seçmeler bakımından bir dönüm(2) nokta-  
sı olduğu açıktır. Üstelik Türkiye bu buhrana iktisadi yapısına daha belirli  
bir yön ve sağlamlılık kazandırmadan girmişti. Kurtuluş Savaşı sonrasın-  
da Türkiye'nin uygulayabileceği iktisadi politika dış borçlar ve gümrük ver-  
gileri bakımından önemli bazı sınırlamalara bağlı idi. Bir yandan bu sınır-  
lar, diğer yandan ülke içindeki politik güç dengesi Türkiye'nin oldnkça libe-  
ral bir ekonomi politikası uygulamasına neden olmuştu. Liberal bir ekono-  
mik sistemin ise böyle bir iktisadi buhranı karşılamadaki araçları sınırlı  
idi.

- 1 Buhran kelimesinin Türk dilindeki semantik gelişimini M. Turan Tan şöyle anlatmak-  
tadır. «Tıbbi terimlerin Türkçeleştirilmesi için yüz sene kadar önce kurulan bir ko-  
misyon Arapçayı alabildiğine köklerini araştırarak bir tıp kâmusu vücuda getirirken  
buhran kelimesini de kullandı fakat hekimlerin dilinde kalıp halkın ağzına düşmedi...  
Bu kelimeyi lisan bünyesine alıştıran Fnat ve Cevdet Paşalardır. Bu iki zat 1865 tari-  
hinde mali duruma dair bir rapor kaleme alırken Fransızca (kriz) kelimesi için karşı-  
lık araştırmalar ve hayli buhranlı bir müzakâşadan sonra «Buhran»'ı bulmuşlardı. Son  
yıllarda bu tatsız kelime o kadar umumileşti ki hepimizin ağzında adeta su hafifliği  
aldı. Bknz. M. Turhan Tan «Buhran kelimesi» Cumhuriyet 2 Şubat 1934, ayrıca Niza-  
mettin Ali, Burhan Nedir, Türk İktisatçılar Cemiyeti, İktisadi Konferans Serisi No. 1  
İstanbul 1931, Sabri F. Ülgener, Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik  
Meselesi, İktisat Fakültesi Yayın No : 56, İstanbul 1951 s. 20
- 2 Z. Y. Hershlag «Turning Points in The Economic History of Turkey» Hacettepe Bull-  
etin of Social Sciences and Humanities, Vol 1 (2) Aralık, 1969 ss. 121 - 131.

Dünya iktisadi buhranının etkilerinin yurdumuzda da hissedilmeğe başlanıldığı 1929 yılında, Türkiye Lozan Anlaşması'nın getirdiği gümrük sınırlamalarını kaldırabiliyordu. Böylece Türkiye, buhranın getirdiği sorunlara çözüm ararken bir önceki döneme göre daha serbest davranabilecekti.

1929 iktisadi buhranının getirdiği ekonomik sorunlara, tarımsal bir iktisadi yapı içinde çözüm arayan Türkiye, iktisadi olduğu kadar, önemli siyasal bir seçme de yaparak liberal ekonomi politikasını bırakıyor, «Devletçilik» ilkesini benimsiyordu. Dünya buhranının Türkiye'nin devletçilik uygulamasına geçmesindeki rolü bir çok çalışmaya konu olmuştur (1). Türkiye'nin devletçiliğe geçinceye kadar uyguladığı politikalar, başka bir deyişle hangi politika arayışlarından sonra devletçiliğe geldiği sorunu ise, pek az incelenmiştir (2). Bu çalışmada ele alınan Haziran - 1929, Mayıs - 1931 dönemi bu bakımdan ilginçtir; çünkü bu dönem içinde «Devletçilik» politikası adım adım oluşarak «Cumhuriyet Halk Fırkası»nın programında yer almış ve böylece de resmîyet kazanmıştır. Bu çalışmada «Devletçiliğin» Türkiye'deki uygulaması üzerinde hiç durulmadan, devletçiliği oluşturan, devletçilik öncesindeki politika arayışları üzerinde durularak, bu dönemin politikalarını belirleyen temel belgeler verilecektir (3).

1929 buhranı içinde, Türkiye'nin politika arayışları dünyadaki diğer ülkelerin politika arayışlarından bağımsız değildir aksine onlarla birlikte ve onlardan etkilenecek gelişmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin uyguladığı politikayı doğru değerlendirebilmek için dünya buhranının nedenlerini ve çeşitli ülkelerin buna karşı aldıkları önlemleri kısaca da olsa gözden geçirmek gerekecektir. 1929 dünya iktisat buhranı birçok ülkede salt iktisadi politika değişiklikleri ile çözümlenememiş, beraberinde birçok siyasal rejim değişikliğini de getirmiştir. Bu nedenle bu dönemin iktisadi ve siyasal seçmelerini birlikte ele alarak bütün boyutları ile incelemek gerekir. Böyle çok yönlü bir ele alış ise ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan bir dönem içinde kavranabilir. Bu nedenle bu araştırmada Türkiye'de «Devletçiliğin» olduğu iki yıllık kısa bir dönem incelenmesine rağmen, dünya deneyi iki dünya savaşı arasındaki görece olarak daha uzun bir dönem içinde ele alınmıştır.

- 1 Bknz. Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1940 ; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik 1923 - 1950 (İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat) Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türk İktisadi Gelişme Araştırma Projesi No : 16, Aralık 1962 (teksir) ; Korkut Boratav, 100 soruda Türkiye'de Devletçilik İstanbul 1974, Osman Okyar «The Concept of Etatism» Economic Journal, Vol 75 No 297 Mart 1965 ; Korel Goymen, «The Nature and Practice of Turkish Etatism» (Basılmamış doktora tezi) Leeds University, 1973*
- 2 Örneğin Bknz. Demetrius C. Panopoulos. *Economic Nationalism in Turkey Since 1923* Master thesis Catholic University of America, Washington D. C., 1935 (teksir)
- 3 Türkiye'de Devletçiliğin uygulanması ilgili belge ve yorumlar, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihini*, ileride çıkacak başka bir cildinde ele alınacaktır.

## II. DÜNYA İKTİSAT BUHRANININ GELİŞİMİ

### A — 1919 - 1933 Döneminde Dünya Ekonomisinin Ana Evreleri :

Birinci Dünya Savaşı sonrasında (1919) İkinci Dünya Savaşı başına kadar (1939) geçen yirmi yıllık dönemde, Batı dünyasının bütün ülkelerinde tam bir paralellik göstermemekle beraber, dünya ekonomisinin (1) kabaca aşağıdaki gelişme ve çöküntü dönemlerinden geçtikleri söylenebilir.

Savaş sonrasında 1919 - 1921 arasındaki, ilk yılları genellikle hızlı bir iktisadi gelişme dönemidir. Bu dönemde daha çok savaşan ülkelerin savaş sırasında yok olmuş ve eksilmiş olan dayanıklı tüketim malları ile sermaye stoklarını karşılayıcı bir gelişme olmuştur. Ne varki bu stokların karşılanması ile talebin azalması, 1921 yılında fiyatlarda hızlı bir düşme yaparak, savaş sonrasında ilk buhranı doğurmuştur. 1922 - 1925 yılları arasında dünya ekonomisinde tekrar bir genel canlanma görüldü. 1926 - 1929 yılları arasında 1926 ve 1927 yılları bazı ülkeler için bir durgunluk ve gerileme yılları olmakla beraber dünya ekonomisi için genellikle hızlı bir gelişme (boom) görülmüştür. Dünya buhranı 1929 yılı sonlarında dünyayı bir ekonomik buhran beklediği bir dönemde ortaya çıkmıştır.

1929 buhranına karşı alınan ekonomik önlemlerin çoğu buhranla mücadelede etkili olamamıştır. Buhranın etkileri 1932 yılına kadar sonuçları birikerek ve kesinleşerek devam etmiştir. Bu sorunun geleneksel iktisadi politika önlemleri ile çözülememesi, 1933 yılından sonra çeşitli ülkeleri, çözümlü siyasal niteliği ağır basan kararlarda aramaya itmiştir. Bütün dünyada 1933 yıllarından sonra önemli rejim değişiklikleri görülmüştür. Dünya ekonomisi bu yeni siyasal ve ekonomik kararlar içinde kendisini ancak 1936 dan sonra toparlamağa başlamıştır. Yeni siyasal rejimlerin buhrandan çıkış için

1 Dünya ekonomisi tanımı, aksi belirtilmedikçe bu kitapta, kapitalist üretim tarzının hakim olduğu Batı ülkeleri anlamında kullanılmaktadır.

kullandıkları yöntemler, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'na başlatan en önemli nedenlerden biri olacaktır (1). Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra buhranlar içinde yuvarlanan Batı dünyası nihai çözümünü geniş çapta savaşta aramak durumunda kalmıştır (2).

## B — 1919 - 1939 Döneminde Batı Dünyasındaki Ülkelerin Dünya Ekonomisindeki Yeri :

Dünya ekonomisinin 1919 - 39 yılları arasında dünya buhranına nasıl girdiği bir çok incelemeye konu olmuştur. Ne varki dünya bütününi oluşturan ülkelerin bu buhrandan etkilenme dereceleri ve buhrana karşı almış oldukları tedbirler analitik bir biçimde ancak son zamanlarda ele alınmaya başlanmıştır.

Bir ülkenin, dünya buhranından ne ölçüde etkilendiğini saptamadan önce, o ülkenin dünya ekonomisinin nasıl bir parçasını meydana getirdiğini,

- 1 İki dünya savaşı arasındaki ekonomik dalgalanmalar için Bknz. W. Arthur Lewis *Economic Survey 1919 - 1939* London. s. 1 - 72. Yine bu dönemdeki uluslararası ilişkiler için bknz. Edward H. Carr, *The Twenty Years Crises 1919 - 1939* New York, 1964
- 2 Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde geçirilen bu buhranlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş sorunları yansırı buhransız bir dünya ekonomik düzeninin nasıl kurulabileceğini, gündemin temel sorusu haline getirmiştir. Çünkü Birinci Dünya savaşı sonrasında yapılan anlaşmalar yeni bir dünya düzeni araştırmaktan çok, galip ülkelerin çıkar dengesini sağlamaya dönüktü ve 20 sene sonra dünyayı yeni bir savaşa götürmüştü. İkinci Dünya Savaşından sonra artık aynı hata tekrarlanmamalı idi. Bir taraftan savaş sürerken diğer taraftan savaş sonrasında buhransız dünya düzeni arşınıyordu. Birleşmiş Milletler, Breton Woods anlaşması, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, vb. kurumlar bu kaygıların sonunda gelişti. Daha 1933 yılında, Milletler Cemiyeti bir uzmanlar grubunu dünyada «ekonomik buhranları önlemek veya azaltmak» sorununu incelemekle görevlendirmişti. Uzmanlar raporlarını ancak savaşın son yıllarında tamamlayabildiler. Daha çok uluslararası işbirliği yönünden önemli öneriler getirmiş olan bu raporlar için Bknz. League of Nations, *The Transition from War to Peace Economy : Report of Delegation on Economic Depressions. Part I* Geneva, 1933 ve *The Transition from War to Peace : Economic Stability in the Post - War World, Report of Delegation on Economic Depressions, Part II*, Geneva, 1945 ; Ayrıca Bknz. A. G. Kenwood and A. L. Longheed, *The Growth of the International Economy : 1820 - 1960*, London, 1971 özellikle (s. 239 - 248), ve Targan Hacım Çarıkı, *İkinci Cihan Harbi* sonunda Milletlerarası Ticaret, İstanbul 1947, özellikle s. 150 - 190.

o bütün içinde ne gibi fonksiyonları bulunduğunu, kaba hatlarıyla da olsa saptamak gereklidir (1).

Dünya ekonomisindeki ülkeleri üç grup içinde incelemek mümkündür (2).

**Birinci grup,** sistemin «merkezini» teşkil eden ülkelerdir. En yüksek teknoloji ve ücret seviyesine ulaşmış olan bu ülkeler, belli bir ölçüde, sistemin tümünü kontrol altında tutabilmektedir. Sermayelerinin organik bileşimi, ücretlerin yüksekliğiyle birlikte, bu ülkelerin ticaretle, sattığından daha yüksek değer yaratmasına imkân vermektedir (3). Bu ülkeler, özellikle ekonomik konjoktürün normal sayılacağı dönemlerde, ekonomi pilotikalarını seçerken, gerek «merkez içi» ve gerekse «merkez dışı» ndaki ülkelerle olan dengeyi koruyabilmek için dikkat göstermek durumundadırlar. Merkez ülkeleri arasında belirli bir kademelenme ve dolayısıyla iktisadi ve politik bir liderlik söz konusudur. Ele alınan dönem başında «merkezin» lideri İngiltere iken, sonunda da A.B.D. lider durumuna geçecektir. İngiltere ve A.B.D.'nin yansıra merkez ülkelerini kapitalist dünyanın Japonya dışındaki bugün de gelişmiş clan ülkeleri teşkil etmekteydi.

İkinci grup ülkeler ise, merkez ülkeleri ölçüsünde olmasa bile oldukça yüksek bir teknoloji ve ücret seviyesine ulaşmışlardır. İktisadi gelişmelerini belli bir düzeye çıkarmış olmalarına rağmen tek başlarına dünya ekonomisine etki yapacak güce erişememişlerdir. Bu yüzden, bir yandan merkez ülkenin kontrolü altında bulunurken, öte yandan kendileri de diğer ülkeler üzerinde bazı tip kontroller kurabilmektedirler. Benzer olarak bu ülkeler merkezdeki ülkeler ile olan ticaret ilişkilerinde değer kaybına uğramakla birlikte, merkez dışındaki ülkelere, değer fazlası kazanmaktadırlar. Merkezle çevre arasında olması dolayısıyla bu ülkeler «orta ülkeler» veya «merkezin - yarı çevresi» (semi periphery) diye anılmaktadır. Ele alınan dönemde, Çekoslovakya, Polonya gibi bugünkü Doğu - Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmı, Japonya, İtalya, Güney Afrika ve muhtemelen Şili, bu ülkeler grubuna sokulabilir.

1. Bu bölümün yazılmasında, Çağlar Keyder'in «Dünya Buhranı Üzerine» «Oxford, 1974» başlıklı, henüz yayınlanmamış bir çalışmasından geniş ölçüde faydalandık.
2. Konvansiyonel İktisat Teorisi, bir ülkenin dünya sistemi içindeki yerini, çok kere sadece o ülkenin ürettiği mal tipleri cinsinden incelemektedir. Bknz. Gerald M. Meier, *The International Economics of Development*, New York, 1968 s. 10 - 40 ; Dünya sistemin içinde ülkelerin, fonksiyonel yeri konusunda, daha analitik tarihsel bir yaklaşım için Bknz. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System : Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the 16 th Century*, New York 1974. Samir Amin, *Accumulation à l'échelle Modiale*, Paris 1970.
3. Dış ticaretin, «eşit - olmayan değişim..»'in kaynağı olmasına ilişkin kuramsal açıklama için Bknz. Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange*, New York, 1972.



Üçüncü grupta, teknoloji ve ücret seviyeleri en düşük olan ülkeler grubu yer almaktadır. Bu iki nitelik, bu ülkelerin, diğer gruplara giren ülkelerle yaptıkları ticaretle, devamlı değer kaybına uğramalarında önemli etkindir. Dış çevre, (periphery) (1) diye adlandırılan bu ülkeler grubu, ekonomik bakımdan büyük ölçüde diğer gruplardaki ülkelerin etki ve kontrolü altındadır. Ele alınan dönemde Türkiye de dahil olmak üzere tüm hammadde ve tarım ürünleri satıcısı ülkeleri bu gruba sokmak mümkündür.

Dış çevredeki ülkeler de bütünüyle homojen bir grup oluşturmazlar. Bunların aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bir bölümü ulusal kurtuluş savaşı vermiş, ekonomik olarak bağımsızlığını sağlayamamış olsa bile siyasal bir bağımsızlığa kavuşmuştur. Diğerleri ise halâ sömürge statüsündedirler. Çevredeki sömürge statüsünde bulunan bu yerlerin siyasal bağımsızlıklarını sağlamaları için İkinci Dünya Savaşı'nın geçmesi gerekecektir.

Dünya iktisadi buhranının, konumuz bakımından en önemli yanı, buhran öncesinde var olan uluslararası kontrol ve işbirliğinin bozulmasıdır. Bir yandan «parasal değişimin» işlememesi, öte yandan gelir düşmeleri sonucu ticaretin daralması, dünya ekonomisi kavramını bile tehlikeye düşürecek boyutlara ulaşmıştır.

Buhranın başlangıcında merkezdeki ülkelerin sorunu uluslararası düzeyde, daha başka bir deyişle alışkın oldukları kontrol yöntemleriyle, çözümleme ümitleri netice vermeyince, bu ülkeler bile içe dönük tedbirlerle soruna çare aramaya çalıştılar. Bu durumda dünya ekonomisi üzerinde karar alıp uygulayacak bir güç kalmadı. Dünya ekonomisindeki bu «güç boşluğu» nun buhranın etkilerinin artması ve süresinin uzaması bakımından büyük rolü olmuştur (2). Bu tür bir güç boşluğunun doğması sonucu, merkez ülkeleri de kararlarının tüm dünya ekonomisi üzerindeki etkisini gözönüne almadan, buhranın yalnızca kendi ülkelerine olan etkisini en aza indirmeye çalışan kararlar aldılar. Ashında bu kriterlere göre karar almak bir merkez ülkesinin değil, daha çok yarı - çevre ya da çevre ülkesinin karar biçimidir. Buhran dö-

1 Bu tanımla ilgili olarak Bknz. «Le Capitalisme Pèriphèrique..» Revue Tiers - Monde cilt XIII, No, 52. Kasım - Aralık 1972.

2 Fransız Başvekili Pierre Laval'ın 1931 Arağında söylediği gibi «Vaziyet ve ahval beynelmîlî bir teşriki mesainin zarurî olduğuna kanî bulındıkları anlarda bile Devletleri millî bir himaye politikası tatbikine mecbur etmektedir» Paul Razous, İktisadi Buhranın İstatistik Noktasından Ehemmiyeti ve Buhranla Mücadele için Düşünülen Çareler (Çev. M. Celâl «İstatistik U. M. Vekili») Ankara. 1934. s. 40 - 41. Razous bu kitabında buhrana karşı alınacak tedbirleri sıralarken yapılacak ilk işin «alınacak tedbirlerin sadece millî veya avrupalı veyahut tamamen beynelmîlî bir teşriki mesai tarzında olacağı...» noktasında anlaşmak olduğunu belirtmektedir. s. 30 - 31

neminde bu tür karar biçiminin hakim hale gelmesi, buhranın etkilerinin artması ve uzaması demektir. Nitekim her ülkenin kendi ekonomisini korumak için alacağı koruyucu kararlar dünyada uluslararası ekonomik ilişkilerin birden azalmasına, dünya ekonomisini küçülmesine sebep oldu. Ne varki bu süreç esnasında, sistemin, çevre ülkelerinden siyasal bağımsızlığını kazanmış olanları büyük ölçüde zayıflamış olan Merkez ve Orta Ülkeler kontrol açısından, bir ölçüde kurtulma olanağı buldular. Siyasi ilişkiler ağının sağladığı bu geçici olanaktan yararlanan bu tür ülkeler, bir süre için dünya ekonomisini dışına çıkıp, otonom bir gelişme sağlamaya yönelerek, daha uzun bir dönemde, uluslararası işbirliğinde farklı bir yer tutmaya hiç olmazsa bir yarı çevre ülkesi haline gelmeye çalıştılar.

Bu bölümün gerikalan kısmında, dünya ekonomik sisteminin, merkez ve orta (yarı - çevre) sında yer alan ülkelerin, buhranla olan mücadeleleri ve bu mücadele esnasında aldıkları kararlar, ana hatlarıyla incelenecektir.

Dünya ekonomisinde yaratılan, kontrol boşluğundan yararlanarak, ekonomisine, daha üstün bir yer temin etme çabasındaki Türkiye'nin bir çevre ülkesi olarak ne tür atılımlarda bulunduğu ise diğer bölümde incelenecektir.

### C — Merkezdeki Ülkelerin Savaş Sonrası İç Dengesi ve Buhanın Doğuşu :

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere dünya ekonomisinde liderlik rolü oynuyordu. 1919 - 1939 döneminde de aynı rolü devam ettirmek istedi ise de, iktisadi gücü artık bunu başarmaya yetmiyordu. Dünyada böyle bir rolü oynayabilecek ekonomik güce erişmiş tek ülke olan ABD ise siyasal olarak bu işe hazır değildi; adeta isteksizdi (1). Başlangıçta iktisadi politikalarını «uluslararası» bir tutumla uygulamak isteyen İngiltere de daha sonra tutumunu değiştirerek, «ulusalcı» bir tutumu uygulamak zorunda kaldı. Dünya ekonomisinin tümünü yönlendirecek bir önderliğin olmaması ve dolayısıyla kontrolün kurulamaması, oyun sıfır toplamı olmadığından, dünya ekonomisinin birden küçülmesine neden oldu (2). Böylece dünya ekonomisine, çevredeki ülkelerin ulusalci karar verme biçimi hakim hale geliyordu. Nitekim Kindleberger (3), konu ile ilgili ayrıntılı incelemesinde, buhranı ve özellikle onun

1 İngiltere'nin önderlik yapacak güçte, ABD'nin ise yeterli hazırlıkta olmadığı için Bknz. A. Salter ve diğerleri. *The World's Economic Crisis and the Way of Escape*. 1971. (W. H. Beveridge tarafından yazılan VI cı bildiri) s. 168 - 169.

2 Dünyadaki 75 ülkenin toplam ortalama aylık ithalâtı 1929 yılında 2,858.0 milyon dolar (altın) iken 1930'da 2,326.7, 1931'de 1,667.7, 1932 de 1,122.0'a düştü 1932'de dünya dış ticareti 1929 daki düzeyinin % 40'na kadar indi. Bknz. Charles P. Kindleberger, *The World in Depression in 1929 - 1939*, London 1973 .

3 Charles P. Kindleberger, A.g.e., s. 172.

uzamasını, diğer ekonomik etkenlerin yanısıra, bu tip bir iktisadi önderliğin bulunmamasına bağlamaktadır.

Savaş sonrasının hızlı ekonomik gelişmesi, 1919 ve 1920 yıllarında, özellikle savaştan yıpranmadan çıkmış olan ABD ve İngiltere'de görüldü. Savaşın erittiği stokların yerine konması ile başlayan canlanma İngiltere'de 1921 yılında buhrana dönüştü. Bu buhranla birlikte fiyatlar hızla bir düşüş gösterdi. Bu dönemde İngiltere de işçi ücretleri kayar ölçeğe göre ödeniyordu. Bu yöntemi işçiler savaş döneminin yükselen fiyat şartları içinde kabul etmişlerdi. Fiyatların düşmesine paralel olarak işçi ücretleri de bir haftada % 38 düşünce sendikalar bu sisteme karşı koydular, ve ücretler esnekliğini kaybetti. İngiltere'nin bu yıllardaki ekonomik gelişmesi aslında Almanya'nın savaş sonrasında kömür, çelik, gemi yapımı ve tekstil pazarından çekilmesi ile doğmuştu. Ne varki bu üstünlük kısa ömürlü oldu. Nisan - Haziran 1921'deki grevler kömürdeki üstünlüğünü zayıflatırken, gemi yapım alanında İskandinav ülkeleri, tekstilde Japonya ve Hindistan, geleneksel İngiliz pazarlarına giriyordu. Bu yapısal nedenler İngiltere'nin 1921 sonrasındaki yavaş gelişmesini hazırladı (1).

Halbuki ABD'nin 1921 buhranı ile 1929 buhranı arasındaki sekiz yıl içindeki endüstriyel gelişmesi farklı bir yapı doğurdu. Yeni gelişen otomobil ve elektrik sanayileri etrafında kurulan kompleksler, ekonominin itici gücünü oluşturdu. Bir taraftan hızla gelişen sanayi ve buna bağlı olarak hisse senetleri üzerindeki spekülasyon hareketleri, diğer taraftan hızla artan otomobil sahipliği şehir dışı alanlardaki arazi spekülasyonunu hızlandırdı (2). Sistemde spekülasyon hareketlerinin piyasası genişledikçe ekonomik hayat canlılığını koruyordu, ama bu genişleme bir yerde duracaktı. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı, ABD ekonomisinin dünya ekonomisindeki konumunda önemli değişiklikler yapmıştı. Onu herşeyden önce borçlu bir ülke olmaktan çıkarıp dünyanın en büyük alacaklı ülkesi haline getirmişti. Bu ise ABD'nin diğer ülkelerle o zamana kadar olan ticari ilişkilerinde önemli değişimleri gerektiriyordu. Bu durumda ona borçlu olan ülkelerin ödemelerini yapabilmesi ve ticaretin devamı için ya ABD'nin borçlu ülkelere ihracatından daha fazla ithalat yapması ya da bu ülkelere yeni borçlar vermesi gerekiyordu. İlişkilerin bu şekilde gelişmesi zorunluluğu ise, ABD'ye dünya ekonomisinde önderlik yapabilmesine olanak verecek konumsal bir üstünlük kazandırmıştı.

---

1 Bu dönemdeki gelişmeler için Bknz. A. g. e, s. 57 - 82 Ayrıca Bknz. Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles*, Vol I New York 1939 s. 692 - 904.

2 Bu dönemde, arsa spekülasyonu konusunda dönen oyunların en ünlülerinden biri Florida'nın gelişmesinde görülmüştür. Bknz. J. K. Galbraith «Kapitalizmin Buna-  
lımı» 20. yüzyıl Tarihi, Arkın Yayınevi. 1970, s. 575 - 580.

O andan itibaren, Banka'nın altın ve döviz alımları karşılığında banknot ihraç etmesi mümkün olacaktır. Buna karşılık reeskont yoluyla banknot ihracı ancak sermayenin tümüyle ödemesinden sonra olanaklıdır, bu ise ilk % 40'ın ödenmesinden bir süre sonra tamamlanacaktır. Dolayısıyla reeskont işlemi şu andan itibaren aşağı yukarı 17 ay sonra mümkün olacaktır.

Türk ekonomisine bu denli gerekli olan dolaşım esnekliği, bu koşullarda en erken gelecek yıla kadar sağlanamayacaktır. Bu, bize kalırsa uzun bir gecikmedir. Eğer banka iyi yönetilirse, mümkün olduğu kadar erken faaliyete geçmesinde sadece yarar vardır. Bu noktayı yeniden gözden geçirmek zorunludur.

b) Bir emisyon bankasının yönetimi çok karmaşık ve ülke ekonomisi açısından çok büyük kapsamlı bir girişimdir. Bu bakımdan Banka'nın tüm teknik garantilere sahip olması gerekir. Türk parasına güvenin sağlanması ve Türkiye'nin itibarının yükselmesi büyük ölçüde bu garantilere bağlıdır.

Bu nedenle Banka'nın, emisyon bankasının işleyişinde büyük tecrübe sahibi bir yabancı teknik yardımcı görevlendirmesi gereklidir. Bu uzman kişi yönetim kurulu toplantılarına katılmalı ve Banka'nın en önemli servislerinden ikisinin kambiyo ve reeskont servislerinin düzenlenmesi ona bırakılmalıdır.

Gerçekten, bundan böyle kambiyo piyasası üzerinde bir müdahale yapıp yapılmayacağı ve bu müdahalenin ne zaman ve hangi ölçüde yapılacağı gibi konuları kararlaştırmak, Banka'nın yükümlülüğü olacaktır. Kambiyo denetim komisyonu, kuşkusuz varlığını sürdürecektir, ancak müdahaleler, denetim komisyonu ve müdahale için fonlar sağlamağa devam ettiği sürece bugünkü Bankalar Konsorsiyumu ile yakın ilişki halinde çalışacak Emisyon Bankası tarafından yapılacaktır.

Banka'nın kambiyo servisinin merkezi İstanbul şubesinde bulunacak, ve doğal olarak en önemli işlemler de bu şubeye bırakılacaktır.

Bankanın diğer başlıca bölümü olan, reeskont servisine de özel bir önem verilmesi gerekir. Bu bölümde tümüyle likid bir portföy oluşturulması Banka'nın geleceği yönünden esastır.

Kanun'da belirtildiği biçimiyle şimdiki proje yalnızca bir mubasebe servisi öngörmektedir. Bu servis kuşkusuz çok önemlidir, fakat yönetimi, ilk iki servis için olduğu gibi, başından itibaren çok özelleşmiş nitelikte tecrübe ve yetenekleri gerektirmektedir.

Teknik yardımcınının rolü bu balde ön plândadır. Görevlerini iyi ba-

şarmak için gerekli göreceği personeli çevresinde toplayabilmelidir.

Kambiyo kurlarının henüz istikrar kazanmadığı bir dönemde Banka danışmanı görevinde bulunması, piyasa üzerinde etkili olabilecek her gelişimden bilgili kılınmasını gerektirir. Bu teknik yardımcının Devletçe, belediyelerce, mahalli idarelerce veya diğer kamu kuruluşlarıncı dışı ödemeler yapılmasına yolaçabilecek her türlü yeni iş projeleri hakkındaki görüşü alınacaktır. Her iki ayda bir Maliye Bakanı'na parasal durum, ödemeler dengesi durumu ve parasal durum üzerindeki etkileri son derece önemli olan hazine, demiryolları ve bütçe durumlarına ilişkin bir rapor sunacaktır. Bu iş için gerekli tüm bilgiler Maliye ve Bayındırlık Bakanlıkları tarafından kendisine verilecektir. Söz konusu bilgiler, kambiyo üzerinde etkili olabilecek tüm sorunlar üzerinde görüşünü hükümete bildirecek olan Ulusal Banka'ya da iletilecektir.

Teknik yardımcının katkısıyla Ulusal Banka Türk parasının istikrarı ele alındığı zaman, hükümeti kambiyo piyasasının gereksinimleri, kendi kaynakları ve ilerde karşılaşacağı yükümlülükler konusunda olduğu gibi Türk para piyasasının hareketleri ve ülkenin iktisadi gelişmesi hakkında aydınlatmak üzere gerekli bilgileri toplayacaktır. Bu amaçla bir bilgi edinme servisi kurulacaktır. Bu servis, iki ayda bir, teknik yardımcının raporlarının da yer alacağı bir bülten yayınlacaktır. Hükümet, kendi atayacağı teknik yardımcının seçiminde Uluslararası Tediyeler Bankasının (Banque des Règlements Internationaux) işbirliğini isteyebilir;

c) Geriye temel bir nokta kalıyor : yeni banka için yeterli bir mevcudu oluşturmak.

Türkiye'de parasal sorunun bütün güçlüğü karşılıksız bir kağıt paranın varlığında yatmaktadır. Bu açıdan, yeni Emisyon Bankasının durumu Çekoslovak Bankasının başlangıçtaki durumuna benzemektedir.

Eğer Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti parasını fiilen sağlam temellere dayandırmak istiyorsa, tedricen bir mevcut oluşturulmasını her şeyden önce ele almalı ve sağlayabileceği tüm döviz kaynaklarını bu amaç için kullanmalıdır.

Kuşkusuz, 11 Haziran 1930 tarihli kanun bu açıdan tamamen yetersizdir. Soruna ancak hafifçe değindiği söylenebilir. Gerçekten, bu mevcudun ayrılmasında yalnız iki kaynağı ön görmektedir :

a) Hazine'nin tasarrufunda bulunan 500.000 altın Türk lirası tutarındaki mevcut.

b) Listesi ekte verilen «uluslararası» senetler.

Ne yazık ki, bu senetlerin bir piyasası yoktur ve dolayısıyla tek gerçek mevcut Hazine'nin altın Türk liralardan oluşmaktadır. Para dolaşımının % 4'ünden fazlasını temsil etmeyen bu altın liralara iki kısma ayrılmaktadır :

Eski altın Türk liraları	546.445.75
Yabancı altın paralar ve altın külçeler	160.770.25
<b>Toplam</b>	<b>707.216.00</b> altın TL. veya 636.500 sterlin.

Öte yandan Hükümet, «American Turkish Investment Corporation» ile yaptığı sözleşme sonucunda önemli bir döviz kaynağı elde etmiştir. 10 milyon dolara yaklaşan bu döviz tutarından 8 milyonu, yani 1.600.000 sterlinlik bir kısmı yatırıldığı anda Banka'nın kullanımına ayrılabilir. Fakat bu miktar bile, gerekli mevcudu sağlamakta ancak bir başlangıç olabilir, zira bu tutar Banka'ya aktarıldıktan sonra kısa mevcudu ancak 22 milyon Türk lirasına veya dolaşımdaki paranın % 14'üne ulaşacaktır. Oysa, yeterli bir mevcudun, dolaşım ve işler hesapların % 30'nu kapsaması gerekmektedir. Reeskont için yapılan banknot emisyonu hesaba katarak, Banka'nın emisyonu düşünülebilecek en yüksek rakama ulaştığında, bu oran % 35'i bulacaktır. Bu tutardaki bir mevcudun dış borçlanma olmaksızın nasıl elde edileceği belirgin değildir.

İzlenen amaca ulaşmak için bu tür bir borçlanmanın tutarı ne olmalıdır?

Bu sorunun yanıtı, Devletin Bankaya yapacağı, bankalar kanunıyla öngörülen ve oldukça yüksek bir miktara erişebilecek ödemelerin o dönemde hangi düzeyde olacaklarını bilebilmemize bağlıdır. Çok kuvvetli bir deflasyonun bu temel unsuruyla uğraşmamıza gerek yoktur. Gerçekten, bir yandan fiyatların dünya çapındaki düşüşü, dolaşımda belli bir kısıntıyı sakıncasız hale getirmektedir, öte yandan Banka statülerinin emisyona getirecekleri yeni esneklik bu olası deflasyonun etkisini giderecektir.

Öngörülen ödemelerden sonra dolaşımda ulaşılacak en yüksek rakamın bugünküne eşit, yani 158 milyon olacağını varsayalım. Bu rakamın % 35'i 55 milyon Türk lirası yapar. Banka'ya devredileceğini öngördüğümüz 22 milyon Türk lirası karşılığındaki yabancı para tutarı bu miktardan çıkarırsak, dış borçlanma yoluyla bulunacak en yüksek tutarın 33 milyon veya 3.5 milyon sterlin dolaylarında olacağı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, bu tutarın 1933 ve 1934 ve hatta 1935 yıllarında Türk ödemeler dengesi üzerindeki ağır yüklerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek, önemli miktarlarda sterlinin geri çekilmesi olgusunun yaratacağı açığı karşılamakta tamamen yetersiz kalacağı da açıktır.

Bu muhtemel geri çekmeleri karşılayabilmek ve yukarıda değindiğimiz 2.800.000 sterlin dolayındaki banka kredisinin geri ödenmesi için, bu 3.5 milyon sterline 7 veya 8 milyonluk bir tutarı eklemek gerekir; böylece toplam borçlanma 10 ilâ 12 milyon sterline ulaşacak ve yıllık faiz ve amortisman taksidi 1.000.000 ilâ 1.200.000 sterlin arasında olacaktır.

Bu kamu borçlanmasına başvurulmadan önce, dolaşımın güvencesini yavaş yavaş artırmak için, Türkiye'nin sahip olduğu tüm altın-varlıklarını şimdiden kullanmanın ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

Bu yönden, Yunanistan'la ve büyük bir olasılıkla Musul sorununun halledilmesi sonucu İngiliz Hükümeti ile yapılacak anlaşmalardan sonra tahsil edilecek tutarlar şimdiden Banka'nın gelecekteki mevcudu için ayrılmalıdır. Banka varlıklarını artıracak herşey, sonradan bunları tamamlamak için gerekecek tasarruf miktarını azaltacaktır.

Aynı doğrultuda, sermaye taahhütü yabancı paralarla ödemeler yapma fırsatını verebilir. Bu yolla gelen dövizlerin, gerçek kurların üstünde bir kurdan hesap edilmeleri veya dövizlerin faizi için Hükümetin bir kambiyo garantisi tanınması yoluyla teşvik edilmeleri önem kazanmaktadır. Bu şekilde edinilmesi düşünülen dövizlerin Türk piyasasından satın alınmalarını, doğrudan dış ödemelerden sağlanmalarını gerekmektedir.

Son olarak, piyasaya arzolunan dövizlerin şimdiden Bankalar Konsorsiyumu tarafından satın alınması aynı şekilde Banka mevcudunun güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

d) Reeskont haddini sabit bir oranda saptayan Banka kuruluş kanununun 39. uncu maddesi değiştirilmeli ve azami reeskont tutarı olarak kesin bir rakam saptanmalıdır. Bu rakam 12 milyon Türk lirası dolaylarında olabilir.

Böylelikle, kanunda öngörülen bir Bankalar Komitesi'nin kredi taleplerinin bolluştuğu dönemlerde reeskont tutarlarının arttırılması yönündeki baskıları da önlenmiş olacaktır.

(Gerek doğrudan kanun metninde, gerekse tüzüklerde yapılacak değişiklikler için Emisyon Bankası'na ilişkin Ek'e bakılmasını salık veriyoruz.)

Kanunla öngörülen geçici örgütlenme komitesinde yer alması ve, tavsiyeleri ve tecrübesinden Komite'nin yararlandırılması yönünden, teknik yardımcının bir an önce atanması büyük önem taşımaktadır.

## BÖLÜM IV

### SONUÇLAR

#### BÜTÜNÜ GÖZETEN BİR PLAN ZORUNLULUĞU

Önceki bölümün, içerdiği önerilerin amacı esas olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin akılcı bir politikayla parasını istikrarlandırma yönündeki çalışmalarını belirgin bir şekilde ortaya koyacak bir toplu planı gerçekleştirme aşamasına girmesidir. Dolayısıyla bu öneriler bir bütün oluşturmaktadır ve birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Yabancı sermayelerin Türkiye'ye dönüşü veya her durumda çıkışlarının durdurulmasının Türk parasını dış değerini korumakta ne denli önemli olduğuna daha önce değinmiştik. Bu sonuca ulaşmakta hiçbir şeyin, ülkenin içinde ve dışında kesin bir kararlılık ve açıklıkla anlaşılabilir bir plan kadar etkileyici olması beklenemez. Hükümetin, halkın genel kapsamını sezemeyeceği tek tek önlemlerle yetinmesi durumunda, bu psikolojik etki kuşkusuz oluşamazdı.

Mali ve parasal durumun düzenli bir şekilde kamu oyununa açıklanmasını kurumsallaştırmakta, oldukça önemlidir. Bu amaca, Maliye Bakan'ın resmi yayınlarını yanısıra teknik yardımcının iki aylık sürelerle hazırlayacağı raporlarla ulaşılabacaktır.

Bu raporun içerdiği önerileri, birbirleriyle bağlantılı olarak bir genel plan biçiminde özetlemek yararlı görünmektedir.

Bu plan şu hususları içermektedir:

I. Kısmen idari yolla ve kısmen yasal yollarla alınması gereken ve bütçe dengesini sağlamaya yönelik bir önlemler bütünü. Bu önlemlerin tümü I inci Bölüm'de sayılmıştır.

II. Aynı anda gerçekleştirilmesi gereken anlaşmalar :

a) Eski Borç hamilleriyle yapılacak anlaşmalar :

b) Türkiye'nin yükümlü bulunduğu diğer alacaklıları tümüyle yapılacak anlaşmalar.



c) Önümüzdeki iki yıl boyunca alınacak ve toplamı 2.800.000 sterlin dolayında olacak avanslar edinilmesi amacıyla, oluşturulacak bir bankalar grubuyla yapılacak anlaşmalar.

(i) Eski Borç hamilleriyle yapılacak uzlaşmaya ilişkin usuller, 1928 sözleşmesinin 17 inci maddesiyle şimdiden saptanmıştır.

(ii) Diğer alacaklılar ve Bankalar grubunu ilgilendiren görüşmeler aynı anda başlatılmalıdır, öyle ki, değişik kategorilerdeki alacaklılardan talep edilecek fedakârlıklar arasındaki dengeyi sağlamak mümkün olsun.

Aslında halen sözkonusu olan, Türk Hükümetinin yükümlülüklerinde bir azalma değil, fakat yalnız önümüzdeki iki yıl boyunca gerçekleştirilecek transferlerde bir hafifletmedir. Ödenecek tutarlar, bu amaçla saptanmış ve tercihan oluşturulacak bankalar grubunda yer alan, bankalara yatırılmalıdır.

Bu raporda öngördüğümüz istikrar borçlanması sağlanamadığı takdirde 2.800.000 sterlinlik avansın geri ödenmesi, önümüzdeki iki yılın bitiminde kendiliğinden işleve başlayacak bir mekanizmayla yürürlüğe sokulacak, kesin bir teminat yoluyla sağlanacaktır.

Banka avansı ile bütçede, iki yıllık geçici dönem süresince Hükümetin işini kolaylaştıracak ve miktarını daha yukarıda hesapladığımız, bir hafifleme ortaya çıkacaktır.

Bu dönem boyunca, 1934 ve onu izleyen yıllarda ödemeler dengesi ne sonradan transferleri olanaksızlaştıracak yeni borçlarla sıkıştırmamak amacıyla, yeni dış yükümlülükler getirecek tüm girişimler askıya alınmalıdır.

III. İhracatın artırılması, ticaret ve büyük limanların gelişmesini hedef alan bir iktisat politikası, gelecek yıllar boyunca, sistemli bir şekilde izlenmelidir.

IV. Kambiyo denetim kurallarında Emisyon Bankasına ilişkin yasanın bazı maddelerinde değişiklikler yapılması.

Bu hususla ilgili başlıca önlemler şunlardır:

a) Yukarıda tanımlanan işlerle yükümlü ve Emisyon Bankası kuruluş yasasında öngörülen Örgütlenme Komisyonunun çalışmalarına katılması zorunlu bir teknik yardımcının atanması.

b) Bugünkü Kambiyo Denetim Komisyonu'nun, kambiyo işlemlerine ilişkin yönetmeliğin bazı maddelerindeki değişiklikler dışında, işlevini sürdürmesi.

c) Emisyon Bankası'na ilişkin yeni kanunun maddelerinden bir kaçının yasama yoluyla yeniden düzenlenmesi ve mümkün olan en kısa zamanda Banka'nın örgütlenmesi.

d) İhracat dönemi süresince para dolaşımına (Banka'nın işleve girişiminin bir iki aydan önce gerçekleştirilememesi durumunda) şimdiden daha büyük bir esneklik kazandırılmaya yönelik geçici bir emisyon sisteminin kurulması.

e) Hazineye ait olan ve «Turkish American Corporation» ile yapılan sözleşme sonucu sağlanan tutarların ve diğer kaynaklardan gelen ve önümüzdeki yıllarda Hükümete ödenebilecek döviz tutarlarının hemen Banka mevcuduna aktarılması.

f) Emisyon Bankası'nın kambiyo piyasası üzerinde kendi yararlı bulacağı ölçüde belli bir etkide bulunabilmesi için gerekli araçları Banka'ya sağlayabilmek amacıyla, piyasadaki bazı bankalarla yapılmış olan avans sözleşmelerinin, süreleri dolduğunda tekrar yenilenmesi.

**C. H. F.**

**Nizamnamesi**  
**v e**  
**Prođramı**

*Fırkanın 10 mayıs 1931 de topla-  
nan üçüncü Büyük Kongresi tara-  
findan kabul edilmiştir.*

Fırka teşkilâtı bürolarına mahsustur

**1 9 3 1**

Ankara  
T. B. M . M. Matbaası